

O JEZIKU I STILU MARULIĆEVIH »STAROZAVJETNIH LIČNOSTI«

(De Veteris Instrumenti viris illustribus commentarium)

BRANIMIR GLAVIČIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 886.2.07
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1982-12-16

Po prirodi i svrsi blisko ostalim Marulićevim religiozno-moralističkim djelima, ovo se — kao kompendij *Biblije* — znatnije razlikuje od drugih već drugačijim književnim oblikom.

Iz aspekta jezika i stila te su razlike još i veće.

Što se tiče jezika, na svim se razinama, od pravopisa i fonetike preko morfologije, sintakse i stilistike do leksika i frazeologije, mogu zapaziti brojne dvostrukosti uz veća ili manja odstupanja od normi klasičkog latiniteta. Dvostrukosti su najvećim dijelom rezultat piščeve vrlo izražene težnje za svakovrsnom raznolikošću, koja je mjestimice sama sebi svrhom. Odstupanja pak od klasičkog latiniteta uzrokovana su u pravilu znatnom upotrebom raznih elemenata srednjovjekovnog i biblijskog latiniteta. Kadšto je zamjetljiv i utjecaj hrvatskog supstrata.

Za razliku od ostalih Marulićevih djela koja su pisana više-manje zrazitim humanističkim latinitetom, ovdje samo uvod i zaglavak pokazuju jače crte toga bujnog jezika. Za sav ostali tekst kojim je sažiman predložak karakteristične su kraće rečenice, često bez ikakvih antičkih retoričkih ukrasa, i vrlo zastupljena parataksa.

Za stil ovoga djela karakteristično je i to da je tekst obilno protkan izvacima iz *Biblije*, a izlaganje, napose proročkih knjiga, popraćeno komentarom.

I u ovom se Marulićevu djelu može otkriti pokoji antički citat što ga on unosi po navici humanistički obrazovanih književnika.

Osim biblijskih i antičkih citata nalazimo ovdje i izvjestan broj formulacija koje su preuzete iz drugih Marulićevih djela. U jednoj prilici, dapače, p s ac sam sebe znatnije kompilira: opsežna Davidova biografija rađena je striktno prema sažecima (*argumentima*) njegove *Davidijade*.

Na temelju toga moguće je sada to djelo bar relativno datirati: napisano je nakon *Davidijade*, negdje krajem drugoga decenija XVI stoljeća.

Uvod

Prije nego se pobliže pozabavimo problematikom kako je naznačena u naslovu, čini se da neće biti naodmet reći nekoliko riječi u vidu uvoda općenito budući da se o samome ovom djelu ni iz kojeg aspekta dosad nije još podrobnije pisalo.

Što su to dakle, kao prvo, Marulićeve *Starozavjetne ličnosti* — kao ćemo ovdje iz praktičkih razloga zvati sažetije njegovo novopronađeno latinsko prozno djelo *De Veteris Instrumenti viris illustribus commentarium*?¹

¹ = Sažeti prikaz slavni h muževa Staroga zavjeta. Faksimilirano izdanje, s transliteracijom izvornika (Š. Jurić) i uvodom na hrvatskom (R. Rogišić), NSBZ i SNL) Zagreb, 1979.

Kompendij *Biblije*, koncipiran kao kratak i sažet prikaz života i djelatnosti svih važnijih osoba Staroga zavjeta, od Adama do Makabejaca, koje nisu donesene na način leksikona, nego onim redosljedom kako se javljaju u pojedinim biblijskim knjigama. Pojedinačno je prikazano preko stotinu osoba, i to tako da su uz glavne obrađene i one sporednije koje stoje u tješnjoj vezi s njima.

Djelo je pisano pregledno, sistematično i vrlo stručno te kao takvo može i danas poslužiti svojoj svrsi, pa i šire: i kao podsjetnik znalcu i kao sažeti prikaz Staroga zavjeta početniku, iako ga sam pisac nije tako dvostruko zamislio.

Razlikujući se od ostalih Marulićevih djela, kao prvo, drugačijim književnim oblikom (koji on, kako je poznato, radije varira negoli temu), i *Starozavjetne su ličnosti* religiozno djelo s više-manje izraženom moralnodidaktičkom tendencijom. Poučnost je naime te vrste izrijeком napolomenuta u uvodu (*vitia cavere — virtutes imitari*), a religiozna svrha definirana u zaglavku (hvaliti i slaviti Boga).

Kao u *Juditi* i *Davidijadi* tako i ovdje mjestimice dolazi jače do izražaja i piščeva rodoljubna nota: u sažetku kronike o Makabejcima, tom oličenju krajnjeg požrtvovanja i herojskog otpora protiv stranih zavojevača, ističe se borba za slobodu i očinsko tlo.

Kako su dospjele do nas, *Starozavjetne ličnosti* predstavljaju Marulićev konačan vlastoručni rukopis toga djela, i to čistopis priređen za tisak. To dokazuje i epigram »Ad lectorem« što ga je on po tadašnjem običaju sam sastavio za svoga budućeg izdavača. Zašto ipak to djelo nije bilo tiskano u svoje vrijeme, nije poznato, pogotovu što je svojom korisnošću, a iz pera svjetski renomirana pisca, moglo pobuditi dovoljan interes tadašnje čitalačke publike.

Izuzevši manji broj omaški u pisanju, rukopis *Starozavjetnih ličnosti* djeluje u cijelosti vrlo uredno i svaka stranica pokazuje da je rađen pedantno. Štoga piščeve riječi u zaglavku kako nije imao prilike očistiti i dotjerati tekst privlače pažnju i traže objašnjenje. Ako naime nije posrijedi onodobna više-manje obavezna formula skromnosti, onda bi se ta napomena — po mojem mišljenju — mogla odnositi na određenu jezičnu neujednačenost koja je ovdje uočljivija nego u ostalim njegovim latinskim djelima, a proizlazi najvećma iz podjednake zastupljenosti dvaju tipova latinskoga jezika, srednjovjekovnoga i humanističkoga. Kako bi se moglo zaključiti po precrtavanju na nekim mjestima,² tu je neujednačenost pokušao on eliminirati u korist ovoga drugoga, modernijega, ali iz nama nepoznatih razloga nije u tome konzekventno postupio.

Jezik Starozavjetnih ličnosti

Na svim razinama, od pravopisa i fonetike preko morfologije, sintakse i stilistike do leksika i frazeologije, jezik *Starozavjetnih ličnosti* pokazuje brojne dvostrukosti i nedosljednosti koje su velikim dijelom rezultat piščeve usporedne upotrebe dvaju upravo spomenutih tipova latinskog jezika.

² U *cunque rescisset quod David* (31) precrtao je *quod David* i umjesto toga stavio *Davidem uersari*, tj. srednjovjekovnu sintaksu zamijenio klasičkom.

Pravopis i fonetika. Kao i većina neolatinskih pisaca njegova vremena, pokazuje i Marulić najviše nedostataka i nedosljednosti u raznim pitanjima pravopisa. Odstupanja, međutim, od klasičkih normi, o kojima će ovdje biti govora, ne nalazimo prvi put u Marulića, nego su ona mahom davna podrijetla, a bila su ozakonjena dugotrajnim uzusom i tadašnjom općom praksom. Da se u to uvjerimo, bit će dovoljno ako usporedimo Marulićev pravopis s pravopisom njegova suvremenika i sunarodnjaka, epskog pjesnika Jakova Bunića. Razlike, naime, koje je moguće među njima ustanoviti ogledaju se najvećma u frekvenciji pojedinih primjera, rijetko i u čemu drugom.³

Evo tih nedostataka redom sa po nekoliko primjera:

Marulić je nesiguran i nedosljedan u pisanju diftonga *ae* i *oe*, pa ih ili ne bilježi ili ih piše gdje im nije mjesto ili ih međusobno zamjenjuje. Odatle nalazimo:

— *e* umjesto *ae* (u nekim slučajevima stalno, drugdje povremeno), npr. *emulari* mj. *aemulari*, *egrotare* mj. *aegrotare*, *egerrime* mj. *aegerime*, *preda* mj. *praeda*, *leua* mj. *laeua*, *pene* mj. *paene*, *pertes* mj. *pertaesi*; tako napose u riječima strana, napose grčkog podrijetla: *heresis*, *hereticus* mj. *haeresis*, *haereticus*, *Palestina* mj. *Palaestina* itd., redovito u završetku *-eus* mj. *aeus*, npr. *Hebrei*, *Iudei*, *Caldei*, *Idumei* itd.; povremeno i u završnom slogu: *scale*, *scribe*, *tante*, *que* mj. *scalae*, *scribae*, *taetae*, *quae* itd.;

— *ae* mjesto *e*,⁴ npr. *caepit*, *excaepit* mj. (*ex*)*cepit*, *caedentibus* (od *cedere*), *aedidit* mj. *edidit*, *aesitavit* (od *esitare* »jesti«); tako ne bilježi samo dugo, nego i kratko *e*, npr. *decaepus* mj. *deceptus*, *praecium* mj. *pretium*, *quaeritur* (od *queri*), pa i kratko *e* u perfektnoj reduplikaciji: *caecidit* (!) mj. *cecidit*;

— *e* mjesto *oe*: *obedire*, *lagena* mj. *oboedire*, *lagoena*;

— *oe* mjesto *e*: *foetus*, *foemina*, *effoeminatus*, *coenaculum* mj. *fetus*, *femina*, *effeminatus*, *cenaculum*;

— *ae* mjesto *oe*: *praelium* (redovito) mj. *proelium*;

— *oe* mjesto *ae*: *poenitentes*, *moeror* mj. *paenitentes*, *maeror*.

Mjesto *i* često piše *y*, npr. *sydera*, *desyderatus*, *Sydon*, *lachrymae*, *chyrographum* i dr., i obratno, *i* umjesto *y*, u nekim grčkim riječima: *thimiama* mj. *thymiama*, *elemosina* mj. *elemosyna*, *Triphon* uz pravilno *Tryphon*, *gazophilatium* mj. *gazophylacium*.

Nepotrebno piše aspiraciju, npr. *charior*, *lachrymae*, *simulachra*, *Alchimus*, *hintrauit* (!) mj. *intrauit* (ovo posljednje tipično je srednjovjekovna crta) — ili je pak izostavlja gdje je etimološki opravdana, npr. *ordeaceus* mj. *hordeaceus*, *exibita* mj. *exhibita*; napose u grčkim riječima: *clamis* mj. *chlamys*, *syncronos* mj. *synchronos*, *treni* mj. *threni*. Koji put opet piše potrebno *h*, ali na krivom mjestu, npr. *Phutifaro*, mj. *Putipharo*.

Kadšto mjesto *f* piše *ph*: *phanum*, *prophanus*, a kadšto opet *f* mjesto *ph*: *blasfemans* (16)⁵ uz *blasphemias* (51).

³ Isp. Iacobus Bonus Racusaeus. *De raptu Cerberi; De vita et gestis Christi*, JAZU, Zagreb 1978, str. 9 i d.

⁴ Marulić zapravo svagdje piše tzv. repato *e*, tj. *ę* (osim u velikom slovu gdje uvijek bilježi diftong, npr. *Aedificat*, *PROPHETAE*) koje se ovdje iz tehničkih razloga prenosi kao *ae*.

⁵ Paginaciju donosim prema onoj u Marulićevu autografu.

Često ne bilježi dvostruke konsonante, npr. *paliūm* (redovito) mj. *pallium*, *quatuor* mj. *quattuor*, *solicitus* mj. *sollicitus*, *ebulire* mj. *ebullire*, *musitare* mj. *musitare*, *combustit* mj. *combussit*, *fele* mj. *felle*; ili postupa dvojako, pa nalazimo: *colibus* (22 v) i *collis* (25), *melis* (30 v) i *mellis* (28), *consumatum* (56 v) i *consummato* (15 v).

Drugdje ih opet, gdje nemaju etimološkog opravdanja, bilježi, što je tada bio uobičajen način obilježavanja duljine prethodnoga vokala, npr. *erexit* (ali i *erexit*), *errepto*, *errui*, *dirrui*, *ellisus*, *ellicuisset*, *camelli*, *buccina*, *ruffus*, *annulus* (»prsten«) itd.

Najveću nedosljednost pokazuje u pisanju hebrejskih imena od kojih se mnoga rijetko donose u jednom ustaljenom obliku. Tako nalazimo: *Aaron* i *Aron*, *Bersabe* i *Bersabee*, *Effraim* i *Ephraim*, *Hebron* i *Ebron*, *Iessen* i *Gessen*, *Ioas* i *Iohas*, *Mathatias* i *Matathias*, *Nephtalim* i *Nephtalin*, *Sara* i *Sarra*, *Thamar* i *Tamar*, a za riječi Jeruzalem ima dapače ovih pet oblika: *Hierusalem*, *Hierosolyma*, *Hierosolymae*, *Ierosolyma* i *Ierosolymae*!

Po tadašnjem običaju ima samo jedan znak za vokalsko i konsonantsko *u*: malo slovo bilježi kao *u*, a veliko kao *V*, npr. *uiuus* — *DIVVS*.

U složenicama glagola *iacere* bilježi uvijek konsonantsko *i*, npr. *subiicit*, *obiicit*, *proiiciebat*.

U nekim riječima piše *-ci-* mjesto *-ti-*, npr. *amiciciae*, *inimiciciae*, *concio*, *immundiciae*, *pudicicia*, *praecium*, *nunciarius*, *nunciare*, *negocium*, *negociator* (uz pravilno *negotiator*); i obratno, *-ti-*, mjesto *-ci-*: *conditio*, *ditionis*, *internitio*, *gazophilatium*.

Konsonantsku skupinu *-xs-* redovito pojednostavljuje u *-x-*, npr. *extinctus*, *exoluere*, *exultare*, *existere*, *exequiae*.

Konsonantsku skupinu *-ct-* pojednostavljuje u *-c-* u riječima *autor* i *autoritas*.

Mjesto početnoga *sc-* piše samo *c-* u riječi *cyphus*, kako glasi njen srednjovjekovni oblik, mjesto klasičkoga *scyphus*. Isto tako piše *cyniphes* mjesto biblijskoga *sciniphes*.

U nekim riječima mjesto *-gu-* ima samo *-g-*: *langor*, *ungo*.

Suprotno tomu, umjesto *-lt-* nalazimo težu konsonantsku skupinu *-lct-* u riječima *mulcta* i *mulctare*, koje su u tom obliku preuzete iz Vulgate.

Analogno tomu, umjesto *-rt-* piše *-rct-* u pridjevu *referctus* mj. *referctus*.

Neke riječi, napose brojeve, rado piše zajedno, npr. *uigintitria*, *uigintiquatuor*, *decemmilium* itd., a tako isto i *siquis*, *nequis*, *nequid*, *idipsum*. Naprotiv, udvostručeno se piše i rastavljeno: *se se*.

Međutim, u pisanju velikih slova ne pokazuje toliku nedosljednost kao neki drugi pisci njegova doba (npr. naš Jakov Bunić), ali se i u njega može naći *tribus* (pleme) i *Tribus*, *deus* i *Deus*, *Babylon* i *babylon*, a »Egipat« uvijek piše početnim malim slovom.

Česta je asimilacija po mjestu izgovora, pa *m* ispred *qu* pretvara u *n*, npr. *tanquam*, što se striktno provodi u sufiksu *-cunque*, npr. *quicunque*, a prema tomu nalazimo, što je neobično, i *cunque* koje je složeno od veznika *cum* i *que* (= *et*)! Npr. *Cunque manus illa aruisset* (39 v). U drugim pak slučajevima ne provodi tu asimilaciju, pa piše, na primjer, *eodemque*.

Po tadašnjem običaju *idcirco* asimilira u *iccirco*.

Uz asimilirane mogu se naći i neasimilirani oblici, pa čitamo, na primjer, *subreptam* mj. *surreptam*, *submisit*, *submittendus*, *submisse* mj. -*mm-*, *obprobratus* mj. -*pp-*, *subfectus* mj. -*ff-*, a jednom i *conlegimus* (88 v), što drugdje asimilira u -*ll-*.

Neke se riječi javljaju u nešto drugačijem fonetičkom liku nego u klasičkih pisaca, npr. *soboles*, *adolescentior* (oboje prema Vulgati) mj. *suboles*, *adulescentior*, *calciamentum* mj. *calceamentum*, *cerimoniae* mj. *caeremoniae*, *beniuolentia* mj. *benevolentia*, *ualitudo* mj. *valetudo*, *internitio* mj. *internicio*, ali *interneciuis* (26 v), *uendicare* (35 v) uz *uindicare* (24). Tako isto u gerundivu uz starije oblike na -*undus* dolaze i mlađi na -*endus*, čak u neposrednom slijedu: *uendundis uel emundis uel soluendis, offerendis* (16), što čini očito samo varijacije radi.

I u drugim Marulićevim djelima može se naći pokoji primjer složenice s vokalizmom simpleksa. Tako i ovdje uz klasičko *impertiuuit* (65) čitamo *impartiebat* (56 v) mj. *impertiebat*, što je također jedna od crta srednjovjekovnog latiniteta.

M o r f o l o g i j a. Za morfologiju u *Starozavjetnim ličnostima* karakteristične su u prvom redu razne i brojne dublete od kojih su jedne rezultat piščeve vrlo izražene težnje za svakovrsnom raznolikošću ili pak odraz one iste nedosljednosti o kojoj je bilo više riječi kod njegova pravopisa, dok je u drugima posrijedi već spomenuta jezična neujednačenost, tj. simultana upotreba dvaju jezičkih tipova latinskoga, i srednjovjekovna i humanističkoga, klasičkoga.

Što se tiče i m e n s k i h oblika, navodim sljedeće:

- dat.-abl. pl. zamjenice *is* dolazi u obliku *eis* i *iis*;
- ak. pl. broja »tri« glasi *tres* (70 v) i *tris* (25 v);
- gen. pl. participa prezenta i riječi takva podrijetla ima završetak -*um*: *potentum* (iz metričkih razloga u epigramu), *serpentum* (73), a inače uobičajeno -*ium*: *conuiuantium*, *credentium*, *morientium* itd.;
- uz *duorum milium* (50) nalazimo, kao i u Vulgati na odgovarajućim mjestima, i *duum milium* (21);
- prijedlog *aduersus* dolazi vrlo često i u obliku *aduersum*, čak i u nevelikom razmaku: *aduersus eum* — *aduersum Israhel* (46 v);
- veznik *ut* javlja se jednom i u starijem obliku *uti* (89);
- uz klasičko *in ulteriore ripa* (88) abl. sg. komparativa završava se po srednjovjekovnom uzusu, i na -*i*: *in superiori cubiculo* (58 v);
- kod imenica sred. roda grčkoga podrijetla na -*ma*, -*matis* uz klasički abl. pl. na -*ibus*: *cum aromatibus* (10 v) nalazimo, kao i u drugim njegovim djelima, po srednjovjekovnom uzusu i završetak -*tis*, čak u istoj riječi: *cum aromatis* (47);
- abl. sg. imenice *ignis* glasi, kako je to i u klasičkom jeziku moguće, dvojiako: *igne* i *igni*. što ovdje nalazimo ponovo u istom izrazu: *igne consumpsit* (62) i *igni consumpsit* (54);
- ak. sg. imenice *navis* dolazi (kao mjestimice i u drugim njegovim djelima) u obliku *navim* (76) mj. *navem*;
- ak. sg. biblijskih imena na -*is* završava se redovito na -*im*: *Lachim* (22), *Achim* (32), *Chusim* (34) i dr.;
- vjerojatno omaškom abl. aps glasi *uiso altare* (50 v) mj. *uiso altari*;

— najveću nedosljednost, međutim, pokazuje kao i u pravopisu tretman hebrejskih riječi, napose vlastitih imena: neka naime Marulić sklanja, npr. *Moyses, Moysi, Moysen*, neka ne sklanja, npr. *frater Ioseph* (10) = brat Josipov, a neka opet čas sklanja, čas ne sklanja, tako da i u nevelikom razmaku čitamo *Eleazarus* (17 v) i *Eleazar* (18), *Micolam* (32) i *Michol* (ak.) 31 v, *reges Iudae* (71) i *rex Iuda* (71), *loquente Aaron* (11 v) i *Aarone percutiente* (12), (12), *uenit in Thersa* (40) i *cinxerunt Thersam* (40 v) itd.

Kod glagolskih pak oblika može se, kao prvo, zapaziti da su uz neskrraćene oblike perfekta na -vi podjednako česti i skraćeni, npr. *appellarunt, habitarunt, lauarunt, nunciarunt, cessasset, euigilasset, audisset, obdormisset* itd. No što je za ovo djelo karakteristično, skraćeni oblici dolaze uz neskrraćene u nevelikom razmaku, npr. *uocauerunt — mandarunt* (5 v), dapače kad je riječ i o istom glagolu: *murmurauerunt — murmurarunt* (13 v).

Tako isto uz *sepeliuit* nalazimo *sepelierunt*, uz *muniuit — munierunt*, ali uvijek *nequiuerunt*.

U perfektnim oblicima glagola *ire* dolazi, kao u *Vulgati*, uz *circumuiuit* i *transiuit — rediit* i *pertransiit*, a uz *abiissent — inisset* i *obisse*.

Česte su također perfektne dublete -erunt i -ere, čak od istoga glagola, pa još u kraćkom razmaku: *collegerunt — collegere* (13), *remansere — remanserunt* (25).

Prema tadašnjoj općoj praksi glagol *referre* dolazi u perfektu bez ostatka reduplikacije, pa glasi npr. *retulit* mj. *rettulit*, a tako isto i od *reperire — reperit* mj. *repperit* (što je ovdje napose nezgodno jer se u tom obliku brka s prezentom), npr. *Sacerdotes . . . quos reperit, destinavit ad regem* (54 v).

Od oblika koji nisu bili uobičajeni u klasičkom latinitetu, a u većoj su ili manjoj mjeri bili upotrebljavani u srednjem vijeku (ne isključujući mogućnost piščeve omaške u nekim primjerima) navodim sljedeće: *assensit* (26 i 58) mj. *assentitus*, odn. *assentita est* (od neobičnoga *assentire* mj. *assentiri*); *demoliuit* (45) i, u pasivnom značenju, *demoliti fuerant* (84) od neobičnog *demolire* nalazi se uz pravilno upotrijebljeno *aram demoliretur* (81) od deponentnoga *demoliri*; jednom *persequi* (81 v) dolazi neobično u pasivnom značenju pretpostavljajući umjesto deponentnoga potpun glagol *persequere*; *nasuprot tomu*, uz uobičajeno *exprobrare* (33 v) jednom stoji *exprobrari* (90 v) deponentno upotrijebljeno.

Na kraju spomenimo i to da je, primjereno stilu kompendija, elipsa oblika *esse* u infinitivu futura aktivnoga redovita (u svih 40-ak primjera), npr. *non gustaturum se dixit* (5), a može se naći i u infinitivu perfekta pasiva: *sentio me parumper digressum* (71).

T v o r b a r i j e č i. Može se zapaziti da su u ovom djelu neki sufiksi za tvorbu imenica produktivniji nego u predlošku, *Vulgati*. To napose vrijedi za sufiks -ita, koji označuje pripadnika plemena ili naroda ili pak stanovnika grada, npr. *Amalechitae, Ammonitae, Elamitae, Ephraimitae, Gabaonitae, Hierosolymitae, Iabitae, Iezrahelitae, Israhelitae, Leuitae, Madianitae, Moabitae, Niniuitae, Rubenitae, Sichimitae, Sodomitae*.

Drugi je takav sufiks -anus, koji označuje ili stanovnika grada, npr. *Abelani, Bethuliani, Samaritani*, ili pak vojnike dotičnoga vojskovođe, *Absaloniani, Apolloniani, Gorgiani*. U istoj se funkciji može naći i sufiks -enus: *Antiocheni* (= Antiohovi vojnici).

R o d r i j e č i. Ovdje privlače pažnju sljedeće dvije dvostrukosti: kod jedne se radi o tome da se *dies* za oznaku vremena upotrebljava podjednako u muškom i ženskom rodu, npr. *quarto die* (55 v) — *die secunda et quinquagesima* (56 v). U drugom slučaju, za riječ »proročica« nalaze se usporedno dva oblika: *prophetissa* (13) i *prophetes* (nom., 24 v), *propheten* (ak., 52 v); ovo drugo u stvari su izvorni oblici grčke riječi »prorok«, dok na odgovarajućim mjestima u Vulgati nalazimo imenicu ženskog roda *prophetis* (*Suci* (4, 4), *prophetidem* (2 *Ljet* 24, 22).

G e n u s v e r b i. I *genus verbi* u *Starozavjetnim ličnostima* oduvara kadšto od onoga u klasičkom jeziku. Povrh onoga što je već napomenuto u morfologiji uz glagolske oblike, ukazujem ovdje i na trojaku upotrebu glagola *consolari*. Tu se naime bitno razlikuju sljedeća tri primjera: *Propheta consolatus est Achab regem* (40 v) — uobičajeno značenje deponentnoga glagola, tj. aktivno (»utješio je«); *David puero aegrotante dolet, mortuo consolatur* (34) — »medijalno«, refleksivno značenje (»utješio se«); *Iob ab amicis non consolatur* (62 v) — pasivno značenje, što pretpostavlja neobičan, nedependentni glagol *consolare*.

Osim toga, može se zapaziti da se refleksivni i pasivni glagolski oblici upotrebljavaju kadšto *promiscue*, pa u identičnim primjerima i u nevelikom razmaku čitamo: *diuidentibus se aquis per siccum transiuit* (65) i *diuisis aquis pertransiit* (65 v).

K o n g r u e n c i j a. Dva su u ovom djelu slučaja, klasički oba moguća, kad uz subjekt u singularu stoji predikat u pluralu. Riječ je o primjeni tzv. konstrukcije po smislu (*constructio ad sensum*). Prvo se odnosi na zbirne imenice *tribus* i *populus*, npr.: *Tribus Iuda uinctum* (sc. Samsonem) *tradunt eis* (28 v); *Populo Iudae praecepit ut seruiant Domino* (52). Drugo, to se događa i onda kad se jedna imenica, subjekt, veže uz drugu prijedlogom *cum*. Takvi su ovi primjeri: *Ioram cum Iosaphat... perrexerunt* (55); *Ipse* (sc. Tobias) *cum sua sponsa... praecationi uacarunt* (57 v); *Iuda tribus iuncta sibi (= cum) tribu Simeon subiugarunt Chananeum et Pherzeum* (23 v).

Može se također zapaziti da Marulić kadšto striktnije provodi kongruencije nego Vulgata. Tako, na primjer, čitamo: *Pater ipsum uocauit Beniamin, id est Filium dexteram* (7 v), dok u adekvatnoj rečenici Vulgate stoji: *Filius dexteram* (*Post* 53, 18).

S i n t a k s a. Raznovrsne dvostrukosti i nedosljednosti, uz daljnja odstupanja od klasičkog latiniteta, još su brojnije i uočljivije na području sintakse.

U sintaksi imenskih oblika lako je zapaziti jednaku upotrebu akuzativa i ablativa za oznaku vremena u posve identičnim slučajevima, što se događa i u nevelikom razmaku tako da se nameće zaključak da se to čini naprosto varijacije radi. Tako, na primjer, čitamo: *seruiuit annos septem* (6) i *seruiuit annis sex* (6 v); *regnauit annos XVI* (45) i, samo pet redaka dalje, *regnauit annis XLI* (45); *quieuit terra annis XL* (24) i *quieuit terra annos LXXX* (24), a na idućoj stranici dapače: *quieuit terra per annos XL* (24 v).

Od ostalih dvostrukosti neke su moguće i u klasičkom latinitetu, npr. *ascendere in montem* (14) i, samo tri retka dalje, *ascendere montem* (14), a druge nalazimo u srednjovjekovnom ili pak biblijskom, odn. crkvenom latinitetu, npr. *ungere regem* (30) i, na istoj stranici, *ungere in regem* (30), *credere in Christo* (74 v) i *credere in Christum* (76 v), *bene-*

dicere Domino, tako obično, ali jednom i: *benedicere Dominum* (74 v), kako je to moguće i u Vulgati.

Na biblijsku sintaksu upućuje ablativ sa *in*, umjesto samoga ablativa, u izrazu *in escis gentilium contaminari* (46 v, prema Tob 1, 12).

U primjerima pak kao što su *intrare in terra* (1 v), *cum uenisset in terra Ephrata* (7 v) i *traditi sunt sub Palestinorum potestate* (26 v) ablativi *terra* i *potestate* nastali su — čini mi se — omaškom mjesto akuzativa na *-am* i *em*, tj. izostavljanjem crtice iznad završnog vokala (što je u ono doba uobičajena oznaka za nazal), kakvih omaški ima tu i tamo u rukopisu *Starozavjetnih ličnosti*.

Interesantno je, međutim, napomenuti da se zamjenice *sibi* i *suus* upotrebljavaju striktno po klasičkom uzusu, u čemu upravo pisci onoga doba često griješe.

Naprotiv, komparativ *adolescentior* (90 v) dolazi u značenju superlativa, kako je preuzet iz Vulgate (2 Mak, 7, 24).

Zamjetljiva je pojačana upotreba zamjenice *ipse* u značenju *is* ili *ille*, npr. *Rebecha dedit ei potum et ipse donavit eam inauribus* (5), a u podjednakim primjerima i u nevelikom razmaku čitamo čas: *Regnum suscepit filius eius* (40) čas: *successit ei ipsius filius* (40 v).

U sintaksi padeža, upravo kod upotrebe imena gradova na određena pitanja, nalazimo usporedno oznake mjesta po klasičkom i po srednjovjekovnom uzusu.

Naime, na pitanje: *gdje?* imena gradova u *Starozavjetnim ličnostima* stoje ili u genitivu, npr. *Antiochiae* (85), *Bethuliae* (58 v), *Damasci* (50 v), *Hierosolymae* (35 v), *Samariae* (77), *Sodomae* (4 v), itd., odn. u ablativu: *Babylone* (73 v), *Hierosolymis* (77), *Ierosolymis* (38) ili pak u ablativu s prijedlogom *in*, npr. *in Samaria*, što se događa vrlo često (npr. 40. v, 43 v, 44, 45, 75 v itd.).

Na pitanje: *kamo?* dolazi ili sam akuzativ, npr. *Antiochiam* (85) *Babylonem* (77), *Gazaram* (87), *Hierosolymam* (55 v), *Ierosolymam* (39 v), *Ptolomaidem* (87) *Samariam* (41) itd. ili akuzativ sa *in*, npr. *in Babylonem* (54, 54 v), *in Samariam* (42 v).

Ovdje uzgred ukazujem na jednu daljnju dvostrukost koju također susrećemo u nevelikom razmaku: *transtulit in Assyriam* i *transtulit in Assyrios* (45 v), gdje je ime zemlje i ime naroda upotrijebljeno u istom značenju — »u Asiriju«.

Na pitanje: *odakle?* ime grada dolazi u ablativu, ali nikada bez prijedloga, nego sa *de* ili *a*, npr. *de Babylone*, *de Samaria* (45, 55, 55 v, 59 v), *a Babylone* (72 v), *a Ptolomaide* (86 v).

U sintaksi glagolskih oblika na prvome mjestu spominjem podjednaku upotrebu konstrukcije ak. s inf. i izrične rečenice s *quod*,⁶ a da se ne vidi iz kojih je razloga, osim radi same varijacije, dana jednom prednost klasičkom, a drugi put srednjovjekovnom izričaju; isp. npr. *dicens se caeteros conculcaturum* (22) i *dicens quod Dominus liberaturus esset Israel* (24 v).

Kao Marulićevu osobitost u prakticiranju takvih dvostrukosti možemo označiti to da su u njega, koji put u istoj rečenici, nazočne obje sin-

⁶ Ta se ovdje nikad ne uvodi s *quia* ili *quoniam* kako je to inače moguće u drugim njegovim djelima.

takse, i klasička i srednjovjekovna. Tako i ovdje u rečenici s dva predikata prvi kadšto stoji u konstrukciji ak. s inf., a drugi u rečenici s *quod!* Isp. npr. *Praedicitur Rebechae duos populos esse in eius utero et quod maior minori seruiturus esset* (5); *Dixit* (sc. Dominus) *illos terram promissam non uisuros quodque tantum seruum suum Chaleb inducet in eam* (17). Jednom pak nalazimo i obratno: prvi predikat u rečenici s *quod*, a drugi u konstrukciji ak. s inf.: *Denunciauit ei quod eum populumque eius percussurus esset Dominus plaga magna... ipsum uero uteri langore periturum* (48).

Takoder je ista konstrukcija česta, kao u srednjovjekovnom latinitetu, uz glagol *facere*, tako da jednom na istoj stranici čitamo: *ferrum enatare fecit* i *Syros... illaesos redire fecit* (66).

Među značajnija obilježja srednjovjekovnog latiniteta ubrajam ovdje i ovo troje: 1) gerundiv u značenju participa fut. pas., kao u sljedećim primjerima: *de damnandis dicit* (71 v, »o onima koji će biti osuđeni«), *de beatificandis ait* (71 v, »o onima koji će biti proglašeni blaženima«), *tempus praescriptorum Christi uenturi et per crucem occidendi* (74, »koji će doći i biti pogubljen«); 2) gerundiv s oblicima glagola *esse* u značenju futura pasivnoga, npr. *Samuel praedixit eis quali seruitutis iugo opprimendi erant sub rege* (29 v, »bit će pritiješnjeni«); 3) akuzativ gerundiva sa *esse* u značenju infinitiva fut. pas., npr. *Samuel praedixit regnum ab eo esse scindendum tradendumque meliori* (30 v/31, »da će biti otrgnuto i predano«), 3: *a Domino promittitur semen stellarum numero exaequandum* (sc. esse, »da će biti izjednačeno«), 74 v: *utrumque regnum praedicit a gentibus euertendum* (sc. esse, »da će biti uništeno«). S time u vezi napominjem da se samo jednom infinitiv fut. pas. izriče na klasički način, tj. supinom + *iri*: *fratrem redemptum iri* (10), a nijednom opisno *s fore ut*.

Nasuprot tomu, relativno je česta upotreba supina na *-um* uz glagole kretanja (čak 16 primjera), karakteristična upravo za klasički latinitet, pa čitamo: *adoratum, auditum, consultum* (3 x), *deiectum, exploratum, gratulatum, habitatum, oppugnatum, petitum, proditum, quaesitum* (3 x), *uestigatum*.

Pod uvjetima koji se navode u deskriptivnoj gramatici gerund se ovdje u sličnoj prilici sad zamjenjuje gerundivom, npr. *expediendi exercitus potestas* (34) sad ne zamjenjuje: *labor regendi populum* (16 v). Isp. i *Moyses XII uiros misit ad explorandum terram* (16 v), gdje zamjena nije provedena, i *tempus eius* (sc. templi) *instaurandi* (78) gdje je mimo običaja provedena, iako je objekt gerunda zamjenica u srednjem rodu.

Jednom nalazim ablativ apsolutni u rečenici gdje bismo prije očekivali tzv. *participium coniunctum*: *Non ualentibus illis hoc* (sc. problema) *soluere a coniuge eius didicere* (28) mj. *non ualentes*.

Prije će — vjerojatno — biti posrijedi omaška negoli rjeđa crta rane srednjovjekovne sintakse vezivanja participa s predikatom veznikom *que*, u primjeru: *Accessit, proxime Hierosolymam uolensque illis qui in arce Syon erant... praebere annonam* (87) mj. samo *uolens*.

Kad je riječ o upotrebi glagolskih oblika, spomenimo i to da se perfekt i historijski prezent dosta često javljaju *promiscue*, čak u istoj rečenici (što se inače događa u poeziji iz metričkih razloga): *Ab angelo admonita reuertitur paritque Hismahalem, gratias egit Deo* (3 v); *Gazam*

... *obsedit suburbana depraedatus est, uicos incendit... accepitsque obsidibus pergīt Cades Galileae* (85 v).

U rečeničnoj sintaksi spominjem, kao prvo, povremeno odstupanje od uobičajenog slaganja vremena, za što ima primjera u indikativnim i konjunktivnim zavisnim rečenicama. U indikativnima je zapravo takav samo ovaj primjer: *Volebat rex ut coram se sacrificarent. Moyses uero detrectauit ne immolando ea quae Aegyptii adorant animos eorum magis irritaret* (12) mj. *adorabant*. Prezent je naime mehanički preuzet iz Vulgate: *Quod si mactauerimus ea quae colunt Aegyptii* (Izl 8, 26), gdje u ustima Mojsijevim odgovara, ali ne i u Marulićevu prepričavanju istoga događaja, ili je pak stavljen pod utjecajem hrvatskoga supstrata u kojem se takvo slaganje ne prakticira.

U konjunktivnim pak zavisnim rečenicama takva su odstupanja dosta česta, napose u zahtjevnim, a kadšto i namjernim rečenicama. Tako, na primjer, na dvadesetak mjesta uz kakav *verbum postulandi* u perfektu nalazimo u zavisnoj rečenici konjunktiv prezenta umjesto, po *consecutio temporum*, konj. imperfekta. Isp. npr. *Prancepit ei ut ascendat montem* (24 v) mj. *ascenderet*; *Transtulit eum in Aegyptum ne Hierosolymis regnet* (53) mj. *regnaret*.

To je unekoliko Marulićeva sintaktička crta, kako zaključujem po sljedećem primjeru: *Populo Iudae precepit ut seruiant Domino* (54), dok na određenom mjestu u predlošku stoji konj. imperfekta *seruiet* (2 Ljet 33, 16).⁷ U svakom slučaju, primjeri po normi kakav je: *Rex Mardochei fatum in annalibus referri iussit ut opportuno tempore illi... gratiam redderet* (60 v) u ovom su dijelu čak rjeđi od onih prvih.

Što se tiče upotrebe načina, ukazujem na sljedeće:

- u vremenskim rečenicama *quando* stoji uvijek s indikativom, a *cum* s konjunktivom (primjera ima dovoljno);
- vremensko *dum* stoji sad s indikativom (kao u klasičkom latinitetu) sad s konjunktivom⁸: *dum deliberant eum interficere* (8 v); *dum praecatur et luget* (51 v); *dum Damasci fines perlustrat* (84); *dum ad ianuam staret, audiuit* (50 v); *Ille* (sc. Daud) *dum a Saule obsideretur, cypho et hasta sublatis abiit* (32 v); *Antiochum regem, dum cum illo colloqueretur, perimit* (87);
- *priusquam* i *antequam* dolaze redovito s konjunktivom, npr. *Nihil gustauit priusquam cadauer domum retulisset* (57); *praecationi uacarunt antequam copularentur* (57 v);
- jednom nalazim konjunktiv i uz *postquam*, suprotno klasičkom uzusu: *Postquam cibo postuque sese repleuissent, incautos oppressit* (88 v);
- kod uzročnih veznika podjela je ovakva: *quia* i *quoniam* stoje uvijek s indikativom, a *quod*, i kad se navodi stvaran uzrok, s konjunktivom, npr. *Molestē tulit quod Phinees mulieribus percisset* (19 v);

⁷ Valja ipak reći da takvo neslaganje vremena nije posve strano Vulgati, pa nalazimo npr. *Non enim misit Deus Filium suum, ut iudicet mundum* (Iv 3,17) mj. *iudicaret*.

⁸ Kao npr. u Jeronima u koga se Marulić, po vlastitim riječima, ugledao pišući ovo djelo.

- stoga i *eo quod*, kao i u Vulgati, dolazi uvijek s konjunktivom,⁹ npr. *Sepelierunt illum eo quod esset de domo Iosaphat* (48);
- u dopusnim rečenicama *tametsi*, suprotno klasičkom uzusu, stoji s konjunktivom, npr. *Zachariam lapidauerunt Ioa rege iubente tametsi patris eius beneficio regnum fuerit consecutus* (49); *tametsi non ignoraret* (86 v);
- zavisne upitne rečenice stoje u konjunktivu po *consecutio temporum*, ali jednom nalazim i indikativ: *Samuel praedixit eis quali seruitutis iugo opprimendi erant sub rege* (29 v).

Djelu koje pokazuje sve osobine kompendija odgovara među ostalim, na području sintakse, i znatnija upotreba *paratakse*. Ta se najčešće oblikuje na način Vulgate, tj. vezivanjem dviju formalno nezavisnih rečenica veznikom *et*. Primjera ima mnogo, pa navodim samo ovih nekoliko: 39 v/40: *Illa uenit in Thersa, et puer moritur* (hipotaksa: *cum uenit*) 49 v: *Coniurauerunt in eum, et fugit in Lachis* (hipotaksa: *cum coniurauissent*); 16 v: *Carnes adhuc sub dentibus eorum erant, et percussi sunt plaga magna* (hipotaksa: *cum percussi sunt*).

Kadšto u toj prilici nalazimo veznik *que*, npr. 12 v: *Omne primogenitam morte sublatum est dimistisque populum pharao* (hipotaksa: *cum sublatum esset*).

Para'aksa: bez ikakva usporednog veznika već je znatno rjeđa, isp. npr. 42 v: *Rex Syriae intellexit arcana sua consilia Heliseum nequaquam latere ... , obsedit illum in Dothaim* (hipotaksa: *cum intellexisset*).

Stilistika. Ovdje na prvome mjestu spominjem *elipsu* koja je, i u većoj mjeri upotrijebljena, shvatljiva u djelu koje ima karakter kompendija. Najčešće se, dakako, radi o izostavljanju oblika glagola »biti«. Uz već spomenuto redovito izostavljanje onoga *esse* u četrdesetak primjera infinitiva fut. akt., evo i dva-tri druga takva primjera: *Hi duodecim capita* (sc. erant) *duodecim tribuum* (8); *Singulis tribubus datae* (sc. sun^t) *possessiones* (23); *Vocauit urbem Bethel, quae prius Luza* (sc. vocabatur), 6.

U djelima humanističkog latinитета, kakvo je u biti i ovo, susrećemo se u većoj ili manjoj mjeri s raznim stilističkim sredstvima i postupcima što su ih pisci preuzimali od svojih antičkih uzora.

Tako je i ovdje, iako je riječ o kompendiju, moguće zapaziti, među ostalim, izvjesnu upotrebu sinonima, npr. *breui succinctaque narratione* (1), *demoliretur ac destrueret* (81), *aeternum perpetuumque, momentaneum breueque* (90 v).

No najveći je broj antičkih stilističkih crta vezan ovdje uz biraniji red riječi. Tu razlikujemo:

— *hiperbat*, koji je najčešće blag jer samo jedna riječ rastavlja druge dvije koje gramatički pripadaju zajedno, npr. *poena punit aeterna* (1), *foedus percussit pacis* (4), *mutuis coniuncti sunt connubiis* (7). Duži je hiperbat vrlo rijedak, npr. *aequum/ prorsus utraque in parte/remuneratorem/* (1). Može se također zapaziti da Marulić najradije upotrebljava hiperbat na kraju rečenice ili na kraju dužih rečeničnih perioda, kao u upravo navedenim primjerima;

⁹ To vrijedi samo za ovo djelo; drugdje, npr. u *Instituciji*, obično stoji indikativ.

— *paralelizam*, npr. *Turrim Phanuel euertit, oppidanos interfecit* (25 v);

— *homoioteleuton* i *paralelizam* (višečlani): *aras deiici, pueros circumcidi, hostem persequi* (81 v); *aras Baal destruxerunt, simulachra contriuerunt, sacerdotem Baal Mathan interfecerunt* (48 v); *urbem Hay captam incenderunt, uiros interfecerunt, praedam inter se diuiserunt, regem suspenderunt, super depositum lapides congesserunt* (21 v/22);

— *hijazam*, najčešće jednostruki, rijetko višestruki, npr. */victoriae/ suae /laetitiam/ uertit in /luctum/ perditionis/ alienae* (33); */expugnauit/ Sychem, captam solo /aequauit/, /sparsit/ salem, incolae /interfecit/* (26 v);

— *hijazam* + *paralelizam* + *homoioteleuton* (takvi su primjeri rijetki) isp. npr. *Palestini /afflixerunt/ Iudam, domum regis /desolauerunt/, liberos et uxores /diripuerunt/* (48).

Leksik i frazeologija ovoga djela koje je rađeno striktno prema predlošku u vidu Vulgate pokazuju, razumljivo, i u pojedinim riječima i u cijelim izrazima vrlo često izrazite crte biblijskoga latinizata, koje su lako uočljive doslovno iz svake stranice.

Uz dosad navedeno u prethodnim odjeljcima i ono o čemu će biti govora dalje u vezi sa stilom djela, navodim ovdje ilustracije radi samo ovaj jedan primjer. Riječ kojom se označuju neprijateljski pljačkaški odredi glasi u *Starozavjetnim ličnostima* dvojako: *latrones* (42 v) ili *latrunculi* (53 v), tj. onako kako je preuzeta s odgovarajućih mjesta u Vulgati (2 Kr 6, 23, odn. 2 Kr 24, 2). To je također jedan od brojnih dokaza da Marulić nije pisao ovo djelo po sjećanju, nego pozornim uvidom u tekst Vulgate.

Osim klasičkoga, koji je i ovdje ovomu djelu baza, i biblijskoga, mogu se zapažati i izrazitiji elementi srednjovjekovnoga latinskog jezika uopće. Od pojedinosti navodim samo ovih nekoliko najuočljivijih:

— uz *irritare* u klasičkom značenju »razdražiti, razljutiti« (12) nalazimo i drugo, tipično srednjovjekovno *irritare* (61 v) u značenju *irritum facere* (»ukinuti, opovrgnuti«);

— za srednjovjekovni latinizet karakteristična je, među ostalim, pojačana upotreba deminutiva, kakvi su ovdje *uidua paupercula* i *pro pugillo farinulae* (64) kojih nema na odgovarajućem mjestu u Vulgati (1 Kr 16, 12);

— također je ilustrativan primjer riječ *sepultura*, koja dolazi ovdje i u klasičkom značenju »pogreb«, npr. *sepulturae ius ei cessere* (4) i u srednjovjekovnom »grob«, npr. *sepelierunt eum in sepultura patris eius* (29). Drugdje pak u tom drugom značenju nalazimo klasičko *sepulchrum*, npr. *nec in sepulchro regum eum sepeliuit* (48). I tu dakle pokazuje Marulić onu istu nedosljednost i sklonost variranju koju i na svim drugim jezičnim razinama *Starozavjetnih ličnosti*.

Na koncu spomenimo i to da je ponegdje moguće, kao i u drugim njegovim djelima, nazreti i izvjestan utjecaj hrvatskoga supstrata.¹⁰ Tako sam naime ovdje sklon shvatiti izraz *ad uerticem capitis* (62) »do vrha glave«, kojemu u Vulgati odgovara samo *ad verticem eius* (Job 2, 7), koliko je u latinskom za taj pojam dovoljno rečeno.

¹⁰ V. i moju studiju »Važnost proučavanja Marulićeve Davidijade«, *Radovi FF Zadar*, 13/1974—75, str. 107 i d., napose 128.

Stil Starozavjetnih ličnosti

Stil Marulićevih *Starozavjetnih ličnosti* uvelike se razlikuje od stila ostalih njegovih latinskih prozних djela, ali je, kako ćemo vidjeti, ponajviše blizak stilu prozних dijelova njegove *Davidijade*.

Naime, dok su ostala njegova djela pisana više-manje izrazitim humanističkim, latinitetom kakav se u književnosti tada općenito prakticirao, ovdje samo uvod i zaglavak, rijetko i štogod drugo, pokazuju izrazitije crte toga bujnog jezika, za koji su karakteristični hipotaksa, voluminoznija fraza, poduži rečenični periodi, skladno građeni i retorički brižno izbalansirani, biran rječnik s traženim sinonimima te razne retoričke figure koje su obilno zastupljene u općega humanističkog uzora Cicerona.

Sav ostali tekst kojim je sažiman predložak, zavisno od toga što se sažimlje, varira od kratkih, suhih bilježaka, kadšto čak samo natuknica¹¹ bez znatnijih književnih pretenzija, do koncizna ali živopisna prikaza događaja na način kakva antičkog historičara (što vrijedi upravo za sažetak kronike o Makabejcima). Za taj su dio stoga karakteristične kraće rečenice, pa i sasvim kraćke, često bez ikakvih antičkih retoričkih ukrasa, i vrlo izražena parataksa.

Krajnju suprotnost u odnosu na dijelove oblikovane širokim humanističkim stilom predstavlja sljedeći primjer sažetoga stila koji je očito građen po uzoru na biblijski:

Sem, Noe filius, genuit Arphaxat, hic Salc, hic Heber, hic Phalec, hic Rheu, hic Saruch, hic Nachor, hic Thare, hic Abram et Nachor et Aram. Aram genuit Loth. Vxor Abrahae fuit Sarai, uxor Nachor Melcha. Thare autem eduxit eos de Hur Caldeorum, et habitarunt in Aran. Thare uixit annos CCV (2 v).

Za stil *Starozavjetnih ličnosti* karakteristično je i ovo dvoje: prvo, cio je tekst obilno protkan izvacima iz *Biblije* i, drugo, izlaganje je, napose proročkih knjiga, popraćeno komentarom.

Izvaci su iz *Biblije* trojaki:

Kod jednih se radi o citatima u užem smislu riječi, a takvih je što kraćih š'o dužih oko dvije stotine, koji, bez sumnje, znatnije pridonose živosti izlaganja. Općenito se može zapaziti da se tuđe riječi navode u ovome djelu obično u upravnom govoru iako ni primjeri neupravnoga govora nisu nipošto rijetki.

U drugom se slučaju radi o tome da Marulić rado preuzima pojedine riječi i izraze iz predloška koji sažimlje. Evo samo jedan od vrlo mnogo primjera:

Noe, *uir iustus, genuit Sem, Cham et Iaphet...*

Noe, *vir iustus, atque perfectus ... genuit tres filios Sem, Cham et Iaphet.*

Noe *cum his qui in acra erant superfuit...*

Remansit autem solus Noe et *qui cum eo erant in arca.*

Arca... *super montes Armeniae* sedit.

Requievitque arca... *super montes Armeniae.*

¹¹ Npr. nabrajanje hebrejskih blagdana: *Phase domini solemnis, azima, dies septimus sanctus, dies primitiarum, dies clangoris...* (19).

Qui cum *evigilasset, maledixit*
Chanaan (2)

Evigilans autem Noe ait: Maledictus
Chanaan (Post 6, 9-10; 7, 23;
9, 24-25)

Takav je postupak karakterističan za Josipa Flavija, upravo za njegovo djelo *Antiquitates Iudaicae*, rađeno po Starom zavjetu, koje je Marulić imao u svojoj biblioteci.

Međutim, kako je Marulić u svom kompendiju takav postupak široko primjenjivao, kadšto bi mehanički preuzeo kakav izraz iz predloška koji ne odgovara istom događaju u njegovu izlaganju. Tako, na primjer, za neke starosjedioce Izraela veli da su održali među Židovima »sve do današnjeg dana« (*usque in praesentem diem*), što vrijedi za Jošuinu doba kad je to rečeno (Jš, 15, 16), ali ne i za Marulićevo vrijeme.

Treće, vjerojatno zato da bi i na taj način obilježio svoje djelo kao podsjetnik, Marulić kadšto unosi u *Starozavjetne ličnosti* i cijele rečenice iz Biblije, doslovno ili samo neznatno izmijenjene, a da ih ničim ne obilježuje kao takve, već prepušta čitatelju da ih sam kao takve eventualno identificira. Evo nekoliko takvih primjera:

Erat autem man quasi semen coriandri, album, mellei saporis (13 v — Izl 16, 31);

Comederunt de frugibus terrae, et mana defecit (21 — Jš 5, 11);

Adam maximus ibi inter Enachim situs est (23 — Jš 14, 15);

Coepit spiritus Domini esse cum eo in castris Dan, inter Saraa et Esthahol (28 — Suci 13, 25).

I taj je postupak naučio Marulić od svojih književnih uzora, a primjenjivao ga je osobito Plinije Stariji u djelu *Naturalis historia*.

Tekst *Starozavjetnih ličnosti* popraćen je negdje više negdje manje komentarom, i u tom je pogledu njihov tekst, kako je struktuiran, najslićniji izlaganju u *Alegorijskom tumačenju Davidijade* (*Tropologica Davidiadis expositio*). Koji put nije lako, bez konzultiranja Vulgate, reći što je čitat, a što komentar, toliko su oba elementa mjestimice prepletena. Kadšto se opet, npr. u nekim proročanstvima Izaijinim, tumači riječ po riječ, onako kao u *Instituciji* (II 1) tekst Očenaša.

Uz Jeronimov daje Marulić povremeno i svoj komentar, npr. kod proroka Zaharije gdje izričito veli: *Mulieres hae mihi quidem videntur esse heresis et idolatria* (79 v), što inače češće čini u alegorijskom pogovoru *Davidijade*.

No, koliko je god komentar za razumijevanje teksta kompendija potreban i zbog svjesnog dovođenja Staroga zavjeta u tijesnu vezu s Novim ideološki opravdan, koji put je ipak suvišan jer se tumači što god elementarno, kao npr. riječ *faraon* kod Mojsija (11 v),¹² što se čini još i zakašnjelo jer se to moglo protumačiti prethodno u sažetku *Josipa* (9).

I u ovom se Marulićevo djelo može otkriti pokoji antički citat, kojemu ovdje, strogo uzevši, ne bi bilo mjesta da ga on ne unosi po navici humanistički obrazovanih književnika. Tako u spominjanju Holoferнове gozbe (59 v) čitamo ovaj stih iz Vergilijeve *Eneide* (I 216): *Postquam exempta fames epulis mensaeque remotae*. Drugdje se pak to čini diskretnije, kao u ovom primjeru: *Gedeon trecentos suos diuisit in partes tris*

¹² Sic *Aegyptii reges suos uocabant*.

(25 v), gdje se redom riječi aludira na prvu rečenicu Cezarova *Galskog rata*, dok u Vulgati na odgovarajućem mjestu nalazimo, naravno, bez te aluzije: *in tres partes* (*Suci*, 7, 16).

Osim biblijskih i antičkih citata susrećemo ovdje i izvjestan broj formulacija koje su preuzete iz drugih Marulićevih djela. Tako, na primjer, govoreći o jednom Abrahamovu ratnom podvigu veli on za nj: *nihil sibi reservans praeter uictoriae laudem* (3), kako u drugom djelu kaže gotovo istim riječima za Herkula;¹³ odlomak *Adam uixit annos 930, Seth 912, Caynam 910, Malalehel 895, Iared 962, Enoch 365...* (1 v/2) doslovce je preuzet iz njegova rukopisnog zbornika *Multa et uaria* (2); ova pak formulacija iz sažetka Judite: *Olophernes comprahensum* (sc. Achior) *misit Bethulianis... dixerat enim Iudeos insuperabiles esse, nisi cum Deo suo deliquissent* (59) najbliža je sljedećoj formulaciji iz sažetka hrvatske Judite: *Akiora... jer reče da neće moći Židove svojevati, ako ne budu zgrišili Bogu svomu, vezana čini popeljati i pridati Betulijanom, što ju je on — rekao bih — za ovu priliku preveo na latinski.*

No što će — vjerujem — najinteresantnije biti da se spomene, cio opsežan sažetak o Davidu rađen je striktno prema sažecima (*argumenta*) što se nalaze ispred svakog pjevanja *Davidijade*. Da se u to uvjerimo, bit će dovoljan već ovaj jedan, nasumce uzet primjer:

Dav. arg. VII:

Dauid ascendit in Hebron. Ungitur in regem. Benedixit Iabitis, qui sepelierunt Saulem. Abnero autore Isbosethus, Saulis filius superstes, regnavit annos duos super Israel. Dauid autem regnavit in Hebron super Iudam annos VII, menses sex. (Abner et Ioab inter se pugnans. Ibi Asahel, Ioabi frater, ab Abnero interficitur. Interfectus in Bethleem sepelitur. Ioab cum suis redit in Hebron.) Dauidi in Hebron nati sunt filii. Isbosethus dissidens cum Abnero Micholam Dauidi restituit. Abneri persuasu Israel recaepit Dauidem regem. Dauid ipsum amice suscepit. Ioab superueniens Abnerum per dolum interimit. Isbosethum filii Renon dormientem interficiunt. Caput afferunt Dauidi in Hebron, qui eos iussit interfici et caput sepeliri. Vniuersae tribus conuenientes in Hebron salutauerunt Dauidem regem. Ille cum ipsis uenit Hierosolymam. Expulit Iebuseos. Arcem Syon muniuit.

St. I., 33-33 v:

Ascendit in Hebron, ungitur in regem. Iabitis, qui Saulem sepelierunt, benedixit. Dum autem Isbosetus, Saulis filius, Abnero autore regnat Ierosolymis, quod fuit per biennium, interim Dauid regnabat in Hebron super Iudam. Illic nati sunt ei filii. Tandem Isbosetus cum Abnero dissidens Micolam Dauidi restituit. Abnero quoque suadente Israhel ipsum Dauidem regem recepit. Atque inde Abnerum ab Dauide amice susceptum Ioab per inuidiam interemit. Isbosetum etiam filii Renon dormientem in lecto interficiunt. Caput eius afferunt ad Dauidem in Hebron, qui eos quidem morte mulctauit. Caput autem, quod attulerant, sepeliri iussit. Cunctae tribus in Hebron conuenientes Dauidem regem salutauerunt. Cum omni igitur Israhelitarum comitatu uenit Hierosolymam. Iebuseos inde expulit. Arcem Syon muniuit.

¹³ Isp. Marulić, *Latinska djela I*, Čakavski sabor, Split, 1979, str. 234.

Kako se dakle može vidjeti, iz sažetka je *Davidijade* izostavljeno u *Starozavjetnim ličnostima* samo ono što je, doduše, važno za njezinu radnju, ali nije bitno za Davidovu biografiju (označeno lijevo zagradama).

Iako se u principu služio »argumentima« *Davidijade*, može se zapaziti da je tu i tamo autor dao prednost formulacijama iz njezina alegorijskog pogovora. Tako je, na primjer, sljedeća formulacija: *Solus Abiatar, Achimelechii filius effugiens uenit ad Dauidem et ab eodem benigne susceptus apud eum mansit* — uzeta iz pogovora u kojem nalazimo upravo istaknuti izraz, dok u samom »argumentu« III stoji: *amicus suscipitur*.

Da je Davidova biografija u *Starozavjetnim ličnostima* radena prema proznim dijelovima *Davidijade* a ne obratno, može se — mislim — dovoljno zaključiti već iz navedenih primjera, čemu radi veće uvjerljivosti dodajem i ovo: kompilirajući se, omaškom je izostavio ime Davidova najvažnijeg vojskovođe u ratu s Apšalomom — Joaba. Taj naime navod glasi u *Davidijadi* (arg. XI) ovako: *Constituit tribunos Ioabum, Abisam et Etheum*, a u Davidovoj biografiji (34 v) isto tako, ali bez Joaba. Taj nam je dakle podatak, uz prethodne, veoma važan za relativno datiranje *Starozavjetnih ličnosti*. Naime, prema svemu sudeći, ovo je djelo napisano nakon *Davidijade* a prije *De humilitate et gloria Christi*,¹⁴ točnije, negdje krajem drugoga decenija XVI stoljeća.

Ukratko, iz svega što je ovdje izneseno — mislim — proizlazi da je ovo novootkriveno djelo od izuzetne važnosti za bolje poznavanje Marulićeva književnog stvaralaštva, napose njegova načina rada, te će kao takvo biti nezaobilazno u daljnjim istraživanjima njegove književne pojave općenito.

¹⁴ U kojem je prvi put tolerantniji prema Židovima.

Branimir Glavičić: ON THE LANGUAGE AND STYLE OF MARULIĆ'S »OLD
TESTAMENT PERSONALITIES« (DE VETERIS INSTRUMENTI VIRIS
ILLUSTRIBUS COMMENTARIUM)

S u m m a r y

Close as it is in nature and purpose to other religious and moralistic writings of Marulić, yet this work as a compendium of the Bible - differs considerably from others by its literary form.

From the point of view of language and style, the differences are even greater.

As for the language, there are numerous double forms and greater and smaller deviations from the norms of classical Latin at all levels: from orthography and phonetics to morphology, syntax and stylistics to lexis and phraseology. Double forms are for the greatest part due to the writer's pronounced desire towards variety, which seems at time to be an end in itself. Deviations from classical Latin are as a rule due to extensive use of various elements of mediaeval and biblical Latin. On occasion the influence of the Croatian substratum can be observed.

In contrast to his other works, which are written in a more or less well-defined Latin of the humanists, here only the introduction and the conclusion exhibit marked traits of that effluent language. The remaining text, which is a condensed version of the original model, is characterised by short sentences, often without any rhetorical embellishments, and by frequent parataxis.

It is characteristic of the style of this work that the text is amply intervoven with extracts from the Bible, and the exposition — particularly of the prophets—is accompanied with a commentary.

Occasional quotations of classical authors are included after the fashion of authors with humanistic education.

In addition to biblical and classical quotations, there is a number of formulations taken over from other works of Marulić. In one instance he compiled his own work to a considerable extent: the long biography of David is based strictly on the summaries (*argumenta*) of his *Davidias*.

This last point can be used to date the work, at least relatively: it was written after the *Davidias*, towards the end of the second decade of 16th century.